

XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2010. május 14-16

***A középső- és késő bronzkor korszakváltásának
kulturális sajátosságai Székelyudvarhely környékén.
A kadiczfalvi rét lelőhelyelemzése***

Botha Zoltán József

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Történelem

Nemzeti örökség kutatása és hasznosítása, I.év

Témavezető: dr. Molnár-Kovács Zsolt

Egyetemi adjunktus

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Régészet tanszék

1. Bevezetés

A bronzkor fontos szakaszt jelent az emberiség őskori fejlődésének történetében, egy olyan időszakot, amelyet kulturális, társadalmi és gazdasági jellegzetességek különböztetnek meg a korábbi történelmi időszaktól. Ez a történelmi periódus szorosan összefügg azokkal a kulturális, társadalmi és gazdasági változásokkal, amelyek meghatározták a délkelet-erdélyi terület civilizációs szintjét az őskornak ebben a szakaszában. A középső bronzkor elején Erdély területén egyedi bronzkori művelődés alakul ki és jelentős változásokat mennek végbe az anyagi kultúrában. A középső bronzkor végén a délkelet-erdélyi régióban a Noua-kultúra hordozóinak a Wietenberg alaplakossággal való együttélése egyedi, önálló kultúrájú későbronzkori civilizáció kialakulásához vezetett.

A vizsgált lelőhely egyik jellegzetes régészeti művelődésének, a Wietenberg kultúrának a vizsgálata, már a 19. sz. derekán/végén megkezdődött¹, míg a későbronzkori Noua-kultúra csupán a 20. sz. második felében került a kutatás homlokterébe². A mindmáig folytatódó sok évtizedes kutatómunka eredményei, valamint a felszínre került jelentős mennyiségű régészeti leletanyag értékelése csak részlegesen történt meg. Sajátos helyzetűnek lehetne mondani a Délkelet-Erdély területét, hiszen ez a régió középső bronzkori történetének kutatása mindössze kis mértékben történt meg.

1.1. A dolgozat célja és szerkezete

2008-ban Székelyudvarhely határában a Kadicsfalvi-réten nagy területű régészeti ásatásra került sor (több mint 1 ha)³, melynek során a Kr.u. 3-4. századra tehető település (Maroszentanna-kultúra) objektumai közt középső és késő bronzkori objektumok (Wietenberg-kultúra: települési objektumok, Noua-kultúra: temetkezések) is előkerültek. A középső bronzkori gödrökből nagyon gazdag leletanyag került felszínre (fazekak, tálak, négykaréjos tálak, csészék, agyagnehezékek, őrlőkövek stb.), a Noua-kultúrának pedig két sajátos temetkezési formáját (kőborításos, csontvázas sírok) tártuk fel. A két

¹ Ld. A kutatástörténeti fejezetet.

² Az első Noua leleteket 1870-ben fedezték fel, viszont a XIX. század utolsó évtizedéig nem ismerünk olyan ásatást amely célirányosan figyelt volna ezeknek a régészeti leleteknek a vizsgálatára. Ez csak jóval később következik be. Lásd Florescu 1964, Horedt 1967, Rusu 1964 stb.

³ Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum régészei végezték az ásatást, az ásatás vezetője Sófalvi András, az ásatási feldolgozására azért is nyílt lehetőségem mivel az ásatáson én is részt vettem.

kultúra objektumai területileg részben fedik egymást, a Wietenberg-kultúra objektumai főleg a lelőhely déli részén, a Noua-sírok a lelőhely északi részén helyezkedtek el.

A Székelyudvarhely – Kadicsfalvi-rét lelőhely elemzése, valamint a lelőhely anyagi kultúrájának (Wietenberg- és Noua-kultúra leleteinek) vizsgálatával a középső és késő bronzkor átmentének kérdéseit szeretném tisztázni.

A lelőhely bronzkori objektumainak, és az ott talált leletanyag megvizsgálásával arra a kérdésekre szeretnék választ kapni, hogy a két kultúra hogyan viszonyult egymáshoz, és a Wietenberg-kultúra milyen hatással volt a később érkező Noua műveltség anyagi kultúrájára. Ugyanakkor azt is meg szeretném vizsgálni, hogy milyen viszonyban van a két kultúra, és azok jelenségei a lelőhelyen, valamint a kulturális besorolás alapján a két kultúra között van-e valamiféle kapcsolat, átmentet, együttélés. Ezt fontos lenne pontosan megállapítani, mivel ez általános probléma az erdélyi bronzkor kutatásának kérdéskörében.

1.2. Módszertan

A leletanyag feldolgozását, kutatását, melyet államvizsga dolgozatomban kezdtem el, a múzeum régészei, az ásatás vezetője, és a korszak szakemberei teszik lehetővé, munkámban segítenek. A leletanyag a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumba került.

A kutatás elsősorban a kerámiaanyag vizsgálatán alapul, amelynek elemzésekor a kutatók⁴ által használt vizsgálati modellt alkalmazom, amely a szakirodalomban is megjelenik.

Dolgozatomban röviden bemutatom a Wietenberg és a Noua-kultúra kutatástörténetét és kronológiáját. A főbb hangsúly a leletanyag elemzésére kerül, ezáltal a lelőhely besorolható az illető kultúrák valamelyik fejlődési szakaszába, valamint az is kiderül, hogy a két kultúrában történt-e keveredés, együttélés.

A bronzkori objektumok száma nem túl nagy (54 objektum), viszont nagy mennyiségű leletanyagot tartalmaznak. A leletanyag mennyisége elég jelentős, százas nagyságrendű csomagolási egységet, és több tíz egész, vagy részben egész edényt jelent.

Minden csomagolási egység/objektum kerámiaanyagáról általános leírást készítek (a leletek egyenkénti elemzésén alapuló adatbázis készítésére nincs lehetőségem mivel

⁴ Boroffka, 1994

nem áll rendelkezésemre elegendő idő a nagy mennyiségű leletanyag megléte miatt, de ezt a hiányosságot a jövőben szeretném pótolni), a következő lépésben a fontosabb edények egyenkénti dokumentálása következik (leírás, rajz, fotó). Ezek után a leletanyagot táblákba rendezem az áttekinthetőség és használhatóság érdekében, így könnyebben elemezhetem, amely által lehetséges lesz a lelőhely pontos kulturális besorolására, és a következtetések levonása.

1.3. Az alkalmazott terminológia

A dolgozatban alkalmazott terminológia, egyes szakkifejezések (pl. kultúra vagy kulturális csoport stb.) régészeti értelmezése megtalálható a romániai szakirodalomban⁵, ezért nem térek ki ezek magyarázatára.

A kerámia formavilágának, típusának, valamint díszítésbeli sajátosságaink leírásakor a romániai és magyarországi szakirodalomban használt kifejezéseket alkalmazom, viszont ahol bizonyos díszítésre nem találtam megfelelő magyar megnevezést, ott a szakirodalomban megjelenő kifejezéseket vettem át (pl. Zahnstempelung)⁶.

2. A lelőhely természetföldrajzi adottságai

Székelyudvarhely, a Nagy-Küküllő felső folyásánál, az északi szélesség 48° 18' és a keleti hosszúság 25° 18' mentén fekszik, az Erdélyi-medence keleti-délkeleti peremövében, a Küküllőmenti dombvidék keleti szegélyén. Ugyanakkor a város két tájegység találkozási pontjánál kerül el, a Hargita vulkanikus hegység délnyugati fennsíkjának végződése itt találkozik a Küküllőmenti dombvidék alacsonyabb dombsorával. A város átlagos tengerszint feletti magassága 447 m.

Udvarhelyszék domborzatának uralkodó elemei a hegylábi területek, a magas és közép magas dombságok.

A folyók, patakok jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a mezőgazdaság fejlődhessen a térségben. Ugyanakkor gazdag táplálékforrást jelentett a folyókban található halállomány is.

⁵ Gumă 1993; Gumă 1997; Babeş 1994.

⁶ Boroffka, 1994.

A talajok a térségben nagyon változatosak, leggyakoribb a dombvidéki barna erdőtalaj, a hegyalji részeken az agyagbemosódásos podzoltalaj és a savanyú barna erdőtalaj. Ugyanakkor az erdőirtások következményeként megtaláljuk a degradált talajokat is, nagyon gyakoriak a csuszamlások, suvadások. Székelyudvarhely határában és környékén a közepes termőképességű barna erdei talajt találjuk meg, amely az agyagbemosódásos talajok osztályába tartozik.

A térségben gazdag és változatos növény és állatvilággal találkozunk.

Megtalálhatók itt a halak, madarak, emlősök családjába tartozó állatok, mint például a róka, őz, farkas, vaddisznó, mezei nyúl. Az erdőkben gyakran találkozhatunk mókussal, pelével, bagollyal.

Székelyudvarhelyt kőzettanilag a felszínen a miocén korú durva homok, agyagos márga, sós agyag, konglomerátum és kavics, majd a nagy vastagságú alsóbb réteget homok, homokkő márga, homokos agyag, illetve a Hargita hegység torrenciális üledékei, agglomerátumai, tufái és tufítjai alkotják.

A város felszíne az ártéri térszintektől a Szarkakőig lépcsőzetes felépítésű.

Az uralkodó szélirány a nyugati, észak-nyugati, az átlagos hőmérséklet csökken a tengerszint feletti magassággal, az évi átlaghőmérséklet 6-9°C.

A szakirodalomból tudjuk, hogy a bronzkorban klimatikai változások következtek be.⁷ A hőmérséklet lehülésének és a csapadékmennyiség növekedésének⁸ más tényezőkkel való együttes hatása⁹ hozzájárult ahhoz, hogy a különböző emberi közösségek elhagyják a folyók első teraszán levő addigi lakhelyüket és biztonságosabb helyekre költözzenek.

Különbséget kell tennünk a népcsoportok bizonyos törvényszerűségeket mutató áttelepedése¹⁰ és a folyamatos, nagyobb számú közösség mozgását jelentő egyirányú vándorlás között.¹¹

⁷ A korai bronzkorra való átmeneti időszak szárazabb éghajlata révén az alacsonyabban fekvő, termékeny térségekben megnőtt a művelhető területek száma. A magasabban lévő vidékeken valamint a sztyeppe területéken a kialakult klimatikai viszonyok kevésbé kedveztek a mezőgazdaságnak. Ez a települések egy kisebb térségen belüli elmozdulásához, vagy estenként a közösségek elvándorlásához vezetett.

⁸ Kordos 1987. 22; Járai-Komlódi 1987. 45.

⁹ A csapadékmennyiség növekedése mellett, a fémművesség elterjedésével intenzívebb fakitermelés erőteljesebb talajerózióhoz vezetett.

¹⁰ Földrajzilag jól körülhatárolt szűkebb környezetben, egyik völgyből a másikba, vagy a víz közvetlen közeléből egy magasabban fekvő teraszra való vándorlás.

¹¹ Thrane 1998. 275.

A folyásokat gyakorta változtató vizek által barázdált vidék termékeny régió volt a bronzkorban. Az árterületekből kiemelkedő felszíni formák nyújtotta lehetőségeket kihasználva telepedtek meg a Wietenberg-kultúra hordozói. Ez a vidék ideális környezetet biztosított a Wietenberg közösségek gazdasági tevékenységei számára.¹²

A lelőhely a várostól északkeletre található a Nagy-Küküllő árterének peremén. A lelőhelyet nyugatról egy patak határolta, amely a Küküllőbe torkolott. Ez a patak a lelőhely nyugati szélét is jelzi, ezen a vonalon nem terjedt túl a lelőhely nyugat fele. A terület mezőgazdasági művelésre alkalmas volt. A folyó és a patak közelsége lehetővé tette a település vízellátását: ivóvízellátást, a növénytermesztést, állattenyésztést, „ipari” tevékenységeket (edénykészítés).

A lelőhelyen bronzkori objektumaiból 88 db állatcsont került elő, ebből 72 a Wietenberg kultúrához tartozó, 16 a Noua kultúrához. A Wietenberg lakosság megközelítőleg egyenlő arányban tenyésztett vagy vadászott kis-(35) és nagytestű(37) állatokat. Ezekből pontosan meghatározhatóan 15 marha, 1 ló, a maradék 21 nagytestű emlőst nem tudták meghatározni a szakemberek, kisállatokból 14 sertés, 6 juh/kecske, a többi meghatározhatatlan. A Noua kultúrához tartozó állatcsontok elemzése alapján 11 nagytestű, ebből 7 marha, 5 kistestű emlős, 2 sertés és 1 juh/kecske.

3.1. A Wietenberg-kultúra kutatástörténete

A kultúra vizsgálata a XIX. században kezdődött, de ekkor még más korszakba sorolták.

Az első Erdélyi Régészeti adattárat Goos állította össze 1873-ban, amely magába foglalja a Wietenberg-kultúra felfedezéseit is. 1878-ban Georg Daniel Teutsch nyilvánosságra hozta a Vízaknán(Nádashegy) talált temetkezési leleteket és Carl Seraphin 1884-ben a csépani (Steinkempel) feltárások eredményeit.

Hampel József (1886, 1887) elsőként sorolja a mojgrádi és a biharszentjánosi edényeket a bronzkorba. 1898-ban Hoernes is említ Wietenberg leletanyagot, amelyet ő is szintén a bronzkorra datál.

¹² A közösségek mezőgazdasággal és állattartással, de nem utolsósorban vadászattal és halászattal foglalkoztak. A földműves közösségek eredményesen mezőgazdálkodhattak anélkül, hogy a termőföldekre jótékony hatással lévő árvizek a településeiket veszélyeztették volna. Ezt bizonyítja, hogy ezek a telepek hosszú ideig lakottak.

A XX. század elején, Orosz Endre publikálja a szamosújvári és az apahidai feltárások anyagait. 1902-1904 között a Segesvár melletti Wietenberg-dombon Seraphin vezetésével végzett ásatás során jelentős anyag került elő, amelyet 1971-ben Horedt és Seraphin publikált.

1904-ben Wosinsky Mór tanulmányában említi 13 lelőhelyet, ahonnan Wietenberg anyag került elő, amelyeket ő a kőkorszakra datál, viszont Kovács István helyesen a Wietenberg felfedezéseket a bronzkorba sorolja (1911, 1913, 1915).

1909-ben Iulian Marțian közölt egy több szempontból is hasznos erdélyi repertóriumot, amely tartalmazza a Wietenberg kultúrával kapcsolatos felfedezéseket is. 1920-ban kiadja az Erdélyi Régészeti Adattárat amely számos Wietenberg lelőhelyet említ.

A Wietenberg-kultúra megnevezést elsőként Herman Schroller használta 1928-ban és a bronzkorra határozza meg, elemzi a kultúrára jellemző formákat és díszítéseket.

Az első kizárólag a Wietenberg kultúrával foglalkozó monografikus munka Kurt Horedtnek tulajdonítható, 1939-ben megvédett doktorátusi munkája.

Roska Márton több cikkben is ír a kultúráról, A régészeti adattár¹³-ban felsorolt lelőhelyek száma elérte a 80-at. A kutató a Wietenberg lelőhelyeket Kolozskörpád II név alatt említi, a lelőhely második szintjében elkülönített jellegzetes leletanyag után.

Kurt Horedt 1960-ban meghatározta a Wietenberg-kultúra kezdetét és végét, amelyet sokáig modellként használtak. A Wietenberg- kulturát felosztotta több szakaszra és szintén többen ezt a felosztást vették alapul munkájuk során.

Dumitru Berciu 1966-ban összefoglalta a kultúra jellemzőit, és felosztotta fejlődési szakaszokra (korai, középső, késői vagy végső). Dumitru Berciu 1966-ban Kurt Horedt által javasolt három fejlődési fázishoz egy IV-ik (késő fejlődési szakaszt) csatol, amely a korábbi fázisokhoz képest Soroceanu szerint a kerámiaanyag minőségi romlásával jellemezhető. Tudor Soroceanu legfontosabb kutatási területe a Wietenberg-kultúra késő szakasza volt.

A Kisderzsidai ásatásakor (Nicolae Chidioșan által vezetett ásatás) a kultúra kezdetét újra meghatározzák, majd később a korszak végét is.

¹³ Roska 1942.

1994-ben Nicolaus Boroffka publikálta a Wietenberg kultúráról a legterjedelmesebb és legdokumentáltabb anyagot¹⁴, amelyben a kort szintén 4 részre osztotta fel (A, B, C és D-nek nevezte el). Az 592 Wietenberg lelőhely jegyzéke, a nagy mennyiségű eddig még közöletlen anyag feldolgozása és képi ismertetése, a forma és díszítő elemek valamint a csont, fém, kő és agyag tárgyak tipológiája, a temetkezési rítus és temetkezési szokások elemzése a Wietenberg-kultúra egyik legteljesebb szintézisévé teszik ezt a munkát.

Rotea néhány tanulmányában és jegyzetében sugallja és tömören kifejt egy „fejlődő-időszámítási” rendszert, amely különbözik az előző kutatók rendszerétől. Ugyanakkor újvizsgálva az úgynevezett Ottományi emlékeket Erdély középső részében, két típusú lelőhelyet különböztet meg:

- a) a Wietenberg lelőhely Otomani behatással
- b) a lelőhely, amely keveréke volt a „Wietenberg-Otomani-Noua”-nak, ő a „Badeni III-Dévai” felfedezésről nevezett el, és időben a Wietenberg utáni korra tett.

Habár 1945 után megnőtt az régészeti kutatások száma, hiányoznak a nagyobb felületű ásatások, amelyekből megismerhettük volna a szerkezetét, fekvését és pontos szerepét a lelőhelyeknek. Viszont kivételt képeznek ez alól a temetők kutatásai.

Nincsen részletes jellemzése és elemzése a fontosabb kategóriák fejlődésének, amely alapjául szolgálhatna a Wietenberg-kultúra kronologikus felosztásának.

Udvarhelyszéken végzett ásatások során is kerültek elő bronzkori leletek, amelyek a Wietenberg-kultúra jelenlétét igazolják a térségben.

1956-1960 között Kurt Hordet, Székely Zoltán és Molnár István régészek vezetésével végeztek ásatásokat Kisgalambfalva (Hargita megye) Galat nevű dombján, amelyek során bronzkori, a Wietenberg kultúrához tartozó leletanyag került elő.¹⁵

Szintén Kisgalambfalva a Bolhás-Hídja-Dombjának régészeti kutatása során, amelyet Benkő Elek vezetett 1981-ben, kerültek elő cserépmaradványok, amelyeken a Wietenberg kultúrára jellemző díszítőelemek találhatók.¹⁶

¹⁴ Boroffka 1994.

¹⁵ Benkő 1992, 86.

¹⁶ Benkő 1992, 85.

Ferenczi István 1968 júniusában vezetett ásatása során Oroszhegy (Hargita megye) „Mák-vára”-ként ismert részen találtak bronzkori leletanyagot, amely a Wietenberg kultúrához tartozik.¹⁷

Szintén a fent említett régész (Ferenczi István) által vezetett ásatás során, 1969-ben Székelyudvarhely környékén, a Budváron, került elő a Wietenberg kultúrát képviselő leletanyag.¹⁸

1973-ban szintén Beldie vezette műemlékjavítással kapcsolatos ásatása során a Jézus Szíve kápolnánál találtak a Wietenberg műveltséghez tartozó jellegtelen agyagedénytöredékeket.¹⁹

1979-1988 között Kissolymos (Hargita megye) területén és környékén végzett kutatások során Benkő Elek, a Várhelynek (Törökvár) nevezett területen bronzkori, Wietenberg kultúrához tartozó kerámiát gyűjtöttek. Szintén Kissolymos környékén, a Nagymezőnek (Rózsásponk) nevezett részen, a terepbejárások során bronzkori kerámiatöredékeket találtak, amelyeket a Wietenberg kultúrához soroltak.²⁰

3.2 A Noua-kultúra kutatástörténete

Hasonlóan más őskori kultúrákhoz Noua műveltség jellegzetes elemeire sokkal hamarabb felfigyelt a kutatás, mint ahogy be tudták volna határolni kulturálisan vagy időrendi szempontból.

Az első Noua leleteket 1870-ben fedezték fel. Az első ásatás, amely erre a kultúrára vonatkozott, az 1896-os apahidai volt, amelyet Orosz Endre vezetett²¹. A következő felfedezések 1903-ban a brassói Noua²², 1903 és 1906 között a bikafalvi²³ és 1913-ban a bándi²⁴. Ezek a lelőhelyeken legfőképpen temetkezések kerültek elő, és ezeket a régészek történelem előttiinek, barbárnak, szkítának tulajdonítottak.

¹⁷ Ferenczi G. 2002, 48.

¹⁸ Ferenczi G. 2002, 49.

¹⁹ Ferenczi G. 2002, 54.

²⁰ Benkő 1992, 96–97.

²¹ Orosz, 1908, 172–179.

²² Teutsch, 1904, 64–67.

²³ Téglás, 1910, 354–355.

²⁴ Kovács I., 1913, 265–273.

Kovács István, a Mezőbánd- Omláshegyi ásatás vezetője ezeket helyesen bronzkorinak tulajdonította²⁵.

A kultúra fontosabb tulajdonságainak meghatározása és a Noua-kultúra kifejezés bevezetése a speciális irodalomba Ion Nestornak köszönhető, 1933-ban, aki helyesen sorolta be a bütykös fülű edényeket a késő bronzkorba²⁶. Ugyanakkor a szerző kapcsolatba hozza a Noua-kultúra anyagait és a Dnyeper térségben felfedezett „hamufoltokkal”, amelyek a Noua házak maradványai.

1938-ban, Tadeusz Sulimirski²⁷ és Alfred Prox 1939-ben²⁸, megtalálták a helyes kulturális és kronológiai helyét a kantharos típusú edényeknek. 1937-ben és 1942-ben Roska ezeknek az edényeknek történelem előtti jelleget, illetve szkíta vagy Villanovai jelleget tulajdonít²⁹. Roska Márton munkájával, Repertórium³⁰, segítségével került a tudományos köztudatba sok felfedezés, ami a Noua kultúrára vonatkozik.

1934-ben voltak az első kolozsvári temetőásatások, majd 1938-ban elkezdődött a tövisi-Cetauia temetőásatás, amelyet Ferenczi Sándor és Moga vezetett, majd folytatódtak 1949-ben, Kurt Horedt vezetésével. A tövisi ásatás eredményeit 1953-ban közzölték³¹. Horedt bemutatja a régibb felfedezéseket és bevezet egy új kifejezést: Noua-Tövis, ennek a kultúrának egy fejlettebb szakasza. Ugyanakkor kiadja az első repertóriumot, amely az erdélyi Noua felfedezéseket tartalmazza.

A 60-as években Moldvában ásták a Noua-kultúra első településeit, Larga Jijiai³², Andrieșeni³³, Cîrteii³⁴, Bârlad³⁵, Valea Lupului³⁶ és a Cavadinești³⁷ telephelyeit.

Erdélyben a székelypetőfalvi³⁸ és a székelyszentmiklósi³⁹ telephelyeket, Malomfalván⁴⁰ és Hermánynál⁴¹ temetőket kutattak. A leletanyagok és adatok összegzésekor megjelentek az első Noua kultúrával kapcsolatos tanulmányok.

²⁵ Kovács I., 1913, 271–272.

²⁶ Nestor, 1933, 116–117.

²⁷ Sulimirski, 1938, 144., 2, 7, 10-11. tábl.

²⁸ Prox, 1939, 225-227.

²⁹ Roska 1937, 168., 29. á.

³⁰ Roska 1942.

³¹ Hordet, 1953, 785-815.

³² Alexandrescu, 1952, 52-55.

³³ Florescu 1959, 329-330., 1960, 121-122.

³⁴ Nițu-Zamoșteanu, 1959, 360-361.; Sava, 1999, 59.

³⁵ Florescu 1964, 145, 13 lábjegyzet.

³⁶ Dinu, 1954, 250.; 1955, 703-704.; 1957, 169-170.

³⁷ Dragomir, 1960, 554-556.

1960-ban, a Románia Történelmének, I. részében⁴² meghatározták a kultúrát és a bronzkor III. szakaszába sorolták, de ugyanebben az évben Mircea Petrescu-Dîmbovița a Noua kultúrát a i.e. XIII.-XII. századra datálja⁴³.

Florescu tanulmánya az: „Adalékok a Noua-kultúra megismeréséhez”⁴⁴, amelyben a szerző kifejti azon véleményét, miszerint összefüggő kapcsolat van a Noua-kultúra és a Sabatinovka kultúra között. Ő az, aki elsőként említi a Noua és a Sabatinovka kultúra közti hasonlóságot az eredetükre vonatkozóan.

Florescu elsőként különíti el a Noua-kultúra két fejlődési szakaszát: Noua I és Noua II., amelyet átvett a legtöbb szakértő és ma is használják.

Moldovában megjelent G. Dumitroaia munkája a Noua kultúráról a Neamți térségből⁴⁵ és Lida Dascălu⁴⁶ anyaga a temetkezési rítusról. Erdélyből megemlíthessük Ion Andrițoiu⁴⁷, I. Andrițoiu és V. Vasiliev⁴⁸, Nicolaus Boroffka⁴⁹, H. Ciugudean⁵⁰, Mihai Rotea⁵¹, G. Marinescu⁵², V. Cavruc⁵³, F. Gogâltan⁵⁴ munkáit. Valamint E. Sava munkáját: „Die Bestattungen der Noua-kultur”⁵⁵, amelynek érdeme, hogy egy monográfia keretén belül magába foglalja a Noua-kultúra temetkezési emlékeit.

4. Kronológia

A Wietenberg-kultúra időszaka Erdély területén a kora bronzkor végétől a Noua-kultúra népének megjelenéséig tartott. Kronológiai szempontból a középső bronzkor

³⁸ Székely, 1965, 12, 21-34.

³⁹ Székely, 1961, 187-188.

⁴⁰ Hordet, 1954, 199-231.; Hordet, 1955, 643-685.

⁴¹ Macrea, 1957, 119-154; Macrea-Dobroiu-Lupu, 1959, 403-417.

⁴² Istoria României, 1960, 113-114.

⁴³ Petrescu-Dîmbovița, 1960, 141-159.

⁴⁴ Florescu 1964, 143-217.

⁴⁵ Dumitroaia, 1992, 119-141.

⁴⁶ Dascălu, 1994, 135-165.

⁴⁷ Andrițoiu 1992, 553-561.

⁴⁸ Andrițoiu-Vasiliev, 1993, 101-123., 121-146.

⁴⁹ Boroffka 1994; Popa-Boroffka 1996, 51-56.

⁵⁰ Ciugudean 1997, 65-69.; Ciugudean 2004, 179-185.

⁵¹ Rotea 1999.

⁵² Marinescu, 1993, 5-29.; Marinescu, 1995, 49-125.

⁵³ Cavruc, 1990, 125-126.; Cavruc, 1993, 83-99.; Cavruc, 1996, 67-78.

⁵⁴ Gogâltan-Cociș, 1992, 4-18.; Gogâltan-Isac, 1992, 55-58.; Gogâltan-Aldea-Ursuțiu, 2004, 61-101.

⁵⁵ E. Sava, 2002.

hármás felosztásának megfeleltethetjük a Wietenberg-kultúra egy-egy fejlődési szakaszát. A Noua-kultúra pedig a késő bronzkor első két időszakát öleli át.

A középső bronzkor I szakasza I. e. 2100 után kezdődik és Kr. e. 1900 táján ér véget⁵⁶, a közép-európai kronológia szempontjából az Bz A1 időszakra tehető.

A középső bronzkor II. szakasza a közép-európai kronológia alapján Bz A2 időszakra tehető. Időtartama I.e. 1900/1850-1650 közé datálható.

A középső bronzkor III szakasza I.e. 1650-1500 közé tehető, a közép-európai kronológia alapján az A3 és B1 időszakokkal egyezik meg.

A kultúra végével kapcsolatban még nem született egységes álláspont. A kultúra végét Boroffka I. e. 1200-ra⁵⁷, H. Ciugudean I. e. 1300-ra teszi.⁵⁸ Délkelet Erdélyben tűnik el leghamarabb a Wietenberg-kultúra: Boroffka szerint Kr. e. 1300 körül⁵⁹, Mihai Wittenberger szerint hamarabb, Kr. e. 1550 körül.⁶⁰

A késő bronzkor I megfelel a közép európai Bz C kornak. Ez a szakasz a késő Wietenberg-kultúra fejlődésével jellemezhető⁶¹. Valószínűleg ugyanakkor jelenik meg Kelet-Erdélyben a Noua-kultúra⁶². Közép-Erdély északkeleti része a Cehăluț⁶³ csoport által volt lakva (Somlyói medencétől a Szamosi dombságig), amely nagy befolyást gyakorolt a késő Wietenberg-kultúra képviselőire. Észak-Erdélyt a Felsőszöcs II képviselői lakták, akik felelősnek mondhatók a Wietenberg-kultúra megszűnésért ebben a térségben⁶⁴. Wietenberg IV és a Felsőszöcs II kultúrák közötti párhuzamot Boroffka a csicsóújfalvi és a füzesmikolai anyag közlésével bizonyította⁶⁵. Segesvár mellett végzett kutatások alapján ezt a kultúrát i.e. 1685-1524-re tették.

A késő bronzkor II szakaszát Észak- és Közép-Erdélyben a kultúrák fejlődési és együttélési kapcsolatával jellemezhetjük, amelyben a bronz és az arany feldolgozása felvirágzott. A közép-európai kronológiában ennek a szakasznak a vége a Reinecke Bronz D szakaszra volt meghatározva. Kacsó szerint a Lápos II szakasz a késő bronz III-

⁵⁶ Vulpe 1996, p. 43; Gogăltan 1999, 75.

⁵⁷ Boroffka 1994, 290.

⁵⁸ Wittenberger 2009, 168.

⁵⁹ Boroffka 1994, 258., 14. tábla.

⁶⁰ Wittenberger 2009, 170.

⁶¹ Ciugudean 1997, p. 80

⁶² Cavruc 1996, 71; Popa, Boroffka 1996, 55

⁶³ Kacsó 1997

⁶⁴ Kacsó 1987, p. 70.

⁶⁵ Boroffka 1994, Pl. 56/1, 7 (Csicsóújfalv); 99/12 (Füzesmikola).

ra tehető. Közép-Erdélyben a dolgok még tisztázatlanok. Legtöbb anyag a felszíni ásatásokból került elő, kisebb szondákból vagy olyan ásatás során, amely alkalmával más korszakot vizsgáltak. Annak ellenére, hogy néhány kutató nem ért egyet a Wietenberg késő Noua-kultúra együttélésével, a Szentmárton-i, a Radnót-i Szentgyörgy falu, a Alvinc-i lelőhelyek bizonyítják ennek a valóságát.

A késő bronzkor Közép-Erdélyben a Gáva-kultúra megjelenésével kezd eltűnni. Ez legkorábban a Ha A szakasz végén történt meg. Észak-Erdélyben a Lápos csoport második szakasza a Reinecke Bronz D periódus végétől a Ha A közepéig tartott. Úgy tűnik ezek után az egész területen a Gáva kultúra terjed el⁶⁶.

5.1. A Wietenberg-kultúra fejlődési szakaszai

A dersidai anyag megjelenése előtt kialakult néhány vélemény a Wietenberg-kultúra periodizálásával kapcsolatban. Az első, aki felosztotta ezt a korszakot Kurt Horedt volt, aki a Szentgyörgyi- Bedeháza-i kerámialelet alapján, úgy tartotta, hogy legkevesebb két szakasz létezik.

Ion Nestor megemlíti az *Istoria Romaniei* című munkában, hogy a Wietenberg kultúrának egy hosszabb fejlődési szakasza volt, amely több részre osztható, viszont ő biztosan nem szögezi le, hiszen hiányzik az alapos régészeti kutatás, amivel alá lehetne a feltevést támasztani.

A következőkben szeretném bemutatni a dersidai Wietenberg-kultúra fent említett négy szakaszát és azok fontosabb jellemvonásait.

Az első szakaszon, amely rétegtanilag megfelel a kezdeti szakasznak, csak félig földbemélyített kunyhót találtak, a tűzhelyek viszont az épületen kívül voltak. Sajnos ebből a szakaszból az erdélyi területen csak egy földkunyhó került elő a Hargita megyei szenterzsébeti ásatás alkalmával.

Az I. szakaszban a durva anyagból készült edények aránya 68%. Típusai a zsákszerű, ívelt nyakú, domború testű és a legnagyobbaknak bitronkónikus alakja volt. A finomabb anyagból készült edények kategóriájában több edénytípussal találkozunk, mint például a fazék, tál, cseréptál, tányér, csupor.

⁶⁶ Kacsó 1990, 49.

Az edények díszítésénél a Wietenberg I. szakaszban használták a bordadíszítést, legfőképpen a durva edényeknél és ritkábban a finom anyagból készületeknél is. A bordák mellett, megjelennek a bütykök is. A bemetszések és bevágások mellett használtak a benyomkodás technikáját is.

A II. szakasz megegyezik a Dersidai 2 és 3 szintnek. A II. szakaszban megjelennek a tányérok, csészék, csuprok és karéjos tálak.

A díszítőelemeknél elmondhatjuk, hogy ekkor kristályosodik ki és egységesedik a Wietenberg kultúrára jellemző stílus. Az új díszítési elemek közül a spirális és geometriai motívumok a legjellemzőbbek. Más motívumok az álló háromszög, ferdén vonalkázva. A rombuszok, szintén csak a II. szakaszban jelennek meg, belsejük vonalkázott vagy üres.

Dersidán a III szakaszban folytatják az elhamvasztás rítusát alkalmazták, amint a 7 feltárt sírhely is mutatta. Ezekben hamut és elszenesedett csontokat találtak elhelyezve egy urnába. Az elhamvasztás egy sajátos tulajdonság marad, legjellemzőbb a Wietenberg-kultúra nyugatra elterjedt területein.

A III szakaszban a 4. szinten a finom kerámiák és a durva kerámiák közti arány 69% a 31%-hoz, míg a következő szinten 71% a 29%-hoz.

Durva anyagból csak 7 típusú edényt lehetett elkülöníteni, míg finom anyagból készületeknél 35 fő formát. Viszont a legtöbb típus már az előző szakaszban is megtalálható, és továbbfejlődik ebben a szakaszban.

A III. szakaszban használtak tányérok, csuprokat, bögréket, és kisebb számban nagy edényeket. Ebben a periódusban, csak két típusú fazék és 5 típusú tál volt ismert, ezeket általában rossz minőségű anyagból készítették.

Megnőtt a számuk a díszített edényeknek is, viszont a díszítőelemek nélküli edények maradnak elsőbrendűek.

A Wietenberg III korszaknak jellegzetessége, hogy nagyon gazdagon kombinálják a különböző díszítő elemeket, ezeket különböző technikákkal valósítanak meg. A díszítés nem csak a szegélylécra korlátozódott, hanem kiterjedt az alsó részre is, az aljára vagy esetleg az edény egész felületére.

A III. szakaszban nagyobb számú hordozható tűzhelyet is találtak, különböző formájú miniatürizált edényeket és botvégeket.

A Wietenberg IV szakaszának legfontosabb jellemzői:

- 1.) minőségi hanyatlás figyelhető meg a kerámia termékeknél, az edények göröngyösek, a felületük érdes tapintású, nagyobb mennyiségben használták a durva nagyszemű homokot, az edények kiégetésére nem fordítottak nagy figyelmet.
 - 2.) a formák száma is csökkent, a nagyobb edényeket fordulnak elő, mint például a domború testű edények, zsákszerű edények, csonka kúp alakú edények, karéjos tálak.
 - 3.) számottevően csökken a díszített edények száma, például a III. szakaszban gazdagon díszített karéjos edény most csak ritkán van díszítve.
 - 4.) egyszerűsödtek a díszítések, a spirális motívumok ritkábban jelentek meg.
 - 5.) A legtöbb Wietenberg IV lelőhelynél a helyi tárgyak mellett találunk behozott termékeket is, amelyek a Felsőszöcs, Maros, Noua környezetből kerültek be.
- A temetkezési szokásokkal kapcsolatba a régészeti adatok nagyon szegényesek. Csak három sír ismeretes, amely a IV. szakasznak tulajdonítható. Kettő közülük az összezsugorított pozíciós elföldeléses rítushoz tartozik (Obrázsa, Mezőakna) és egy pedig az urnás elhamvasztásoshoz (Marosnagy lak).

5.2. A Noua-kultúra fejlődési szakaszai

1964-ben A.C. Florescu⁶⁷ a Moldvai területen végzett kutatása alapján a Noua kultúrát két szakaszra osztotta, viszont az Erdélyben végzett kutatások alapján három részre osztható. Erre a területre Reinecke közép-Európai rendszere alkalmazható. Kacsó K. által javasolt rendszert⁶⁸ később F. Gogâltan is átvette, szerintük a Noua-kultúra három fő részre tagolható⁶⁹, és i.e. 1400-1100 közötti időszakra tehető.

A kultúra kezdetét nehéz meghatározni, K. Hordet, M. Rusu és V. Vasiliev⁷⁰ úgy gondolják, hogy ez a kultúra már teljes kialakulási formájában került a térségbe, viszont A.C. Florescu ellentmond nekik a székelyszentmiklósi kutatásokra alapozva.

Az első szakaszt Erdélyben az egyszerű díszítőelemek jellemzik, hasonlóan a Kárpátoktól keletre találtakéhoz és sok eleme hasonlít a Wietenberg-kultúra díszítéseéhez. Legjellemzőbb az egymást követő széles beszűrösös vájatok, kezdetleges meander díszítőelemek, amelyeket a Wietenberg kultúrából vettek át, és a bevonalkázott

⁶⁷ Florescu, 1964.

⁶⁸ Kacsó 1990, 41-50.

⁶⁹ Gogâltan 1999, 191-212.

⁷⁰ Hordet, 1967, 140.; Rusu, 1964, 237-251.

háromszöggel díszített kanelúrák. Ugyanakkor megtaláljuk a karéjos cseréptálat is, amelyeken az előbb említett díszítőelemek vannak és a trombita nyakú edényeket is, amelyek „Costișa” eredetűek⁷¹.

Ugyanakkor Erdélyben a Noua-kultúra kezdeti szakaszában a Wietenberg kultúrából átvett díszítőelemek mellett találunk olyan darabokat is, amelyeken a Monteoru és Costișa kultúrákra jellemző díszítőelemek is vannak. Természetesen ebben a szakaszban a kerámiák mellett találtak csontból készült eszközöket, bemetszett lapocskákat, amelyek ennek a kultúrának a jellemzői és bronz dudoros tűket, amelyek csak ebben a korszakban jelennek meg.

A Noua I. szakaszra a következő jellemzőket foglalhatjuk össze:

- megjelennek a dudoros tűk, a csipkézett bemetszett lapocskák, az erdélyi típusú balták
- jelen vannak a Wietenberg kultúrára jellemző díszítőelemek is: rosszul kiképzett meanderek, tálak négy elcsökevényesedett karéjjal, bütykös Wietenberg edényfülek, a trombitanyakú edények (Costișa eredetűek); és Monteoru eredetű edények.
- elhamvasztásos temetkezések jellemzik.

A Noua-kultúra második szakasza gazdag díszítőelemekben. Megtaláljuk a ferde csoportosított vájatok mellett a finom bevonalkázott háromszöges vájatokat is a szegélylécen, illetve a Cehăluț, Suciú vagy Lăpuș díszítőelemeket is: bemetszett íveket, vonalakkal szegélyezve, és a kiemelkedő vájatokat. Ezek a Noua-kultúra első szakaszában jelennek meg, de megtaláljuk a kultúra egész ideje alatt.

A Noua-kultúra harmadik szakasza nagyon fontos részt képez, hisz kapcsolatot teremt a bronzkor és a Hallstatt között. Ezt a szakaszt a barázdált díszítőelemek jellemzik, a „fakéreg” alakú kerámiák és a fésűs díszítőelemek. A Noua-kultúra harmadik szakaszára jellemzőket legjobban az északnyugati területen található Mera, a középen található Küküllősolymos illetve a délkeleten található Zsögödön végzett ásatások alkalmával lehet vizsgálni. Elmondható, hogy Délkelet-Erdélyben a Noua-kultúra tovább tartott mind Erdély többi területein.

Erdélyben a Noua-kultúra fejlődéséhez hozzájárultak északi és nyugati elemek is. Nyugaton megjelennek az Otomani elemekkel díszített edények, amelyek M. Rotea

⁷¹ A. Popescu, 2003, 379-401.

szerint a Déva-Badeni kultúra képviselőitől került be⁷², vagy Boroffka szerint a késő Otomani kultúrából⁷³, de legvalószínűbb, hogy egyenesen a Celăhuț és Igirța csoportosulásból⁷⁴. Ide sorolhatók a Szabédon, Magyarpalatkán⁷⁵, Búzán talált leletanyagok.

Megjelennek a késő Suciui, illetve Lăpuș kultúrára jellemző díszítőelemek, mint például a seprűs vagy fésűs motívum, a „fakérges” kerámia, a fekete-piros kerámiatöredékek.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Noua kultúrára több szomszédos kultúra is hatással volt és valószínűleg ez fontos szerepet játszott abban, hogy ez a kultúra eltűnt az erdélyi területről.

A Noua-kultúra végét is nehéz megállapítani mivel nincsenek nyilvánvaló adatok erre vonatkozóan. Ennek a kultúrának a végét a Hallstatt kultúra megjelenésével lehet összefüggésbe hozni.

A fentiek tükrében levonhatjuk azt a következtetést, hogy Erdélyben a Noua-kultúra általánosan i.e. 1500 és i.e. 1150-re tehető (+/- 50 év). Mivel a kultúra folyamatosan hatolt be a területre, lehet, hogy délkeleten ez hamarabb megvalósult, de nem előbb, mint i.e. 1550. A Székelyföldre a Noua-kultúra i.e 1500-i.e.1150-re tehető elfogadhatóan, míg Erdély többi részére megközelítőleg i.e. 1500- i.e.1150-re.

E. Sava is két periódust határozott meg⁷⁶ Gogâltan után, Erdélyre vonatkozóan úgy gondolja, hogy a késő bronz I. és II., míg a másik periódus az i.e 1500 i.e. 1200 -ra van datálva.

Tehát pontosan nem lehet meghatározni a Noua-kultúra kronológiai beosztását a térségben, hiszen úgy a kifejlődése, mint az eltűnése fokozatosan ment végbe, és különbözőképpen az egyes területeken.

⁷² Rotea 1994, 39-58.

⁷³ Boroffka 2000, 1-2.

⁷⁴ Kacsó 1995, 107-109.

⁷⁵ Rotea 1997, 13-19.

⁷⁶ Sava 2002, 229, pl. 57.

6. A lelőhely régészeti objektumai

A lelőhelyen feltárt 683 objektumból mindössze 54 objektum tartozik bizonyíthatóan a bronzkorba. Az objektumokból viszont nagy mennyiségű leletanyag került elő, ami az intenzív telephasználatra utal.

Ebből az 54 objektumból 48 objektum a Wietenberghez tartozik és 7 a Noua kultúrához.

A Wietenberg-kultúrához tartozó objektumokat a kavicsos altalajba ásták bele. A Wietenberg-kultúra objektumaiból 28 gödör, 14 cölöplyuk, 1 árok és 2 kultúrréteg volt megfigyelhető az ásás során. A Noua objektumokból 3 kőfelület, 2 zsugorított sír, 1 szórt hamvas temetkezés, 1 kultúrréteget tudunk feltárni.

A kőfelületek (1. tábla/4) nagyobb méretű terméskövekből (konglomerátum) voltak kiképzve. A teljes felületet nem fedi egészében a kőréteg. Kibontott állapotában három részben koncentrálnak és alkotnak felületeket a kövek. A kövek közül nagy számban kerültek elő kézi készítésű kerámiatöredékek.

353 objektum számú sírnak (1. tábla/1-2) lekerekített sarkú, téglalap formájú sírgödörre volt, tájolása: Ny-K. A csontváza rossz megtartású, jobb oldalára fektetett, zsugorított pozícióban, a lábszárak egészen a medencéig felhúzva, a karok a jobb vállra behajlítva, a koponya dél felé forduló, enyhén összeroppant. A sírgödör déli, hosszanti oldalánál három, kézzel készített edény volt elhelyezve: sekély tál, szájával lefelé fordított, egyenes peremű, hengeres fazék (agyagrátétes dísszel és benyomkodással a perem alatt), illetve két magasított füllel ellátott, lekerekített aljú kis bögre. A sírgödör alját nem ásták le az agyagrétegig.

397-es objektum számú temetkezés (1.tábla/3,5-6): metszet alapján kibontott sír fölé kövekből halmot emeltek, melynek súlya alatt eléggé szétroppantak az edények és a csontok. A temetkezés egy Ny-K irányú, baloldali fektetésű, zsugorított temetkezés. A halott bal karja kinyújtva, a jobb keresztben a hasi tájékon (a nagy nyomás hatására a bordák és csigolyák közé süllyedve), a kézcsontok megsemmisültek. A jobb váll mellett egy kisméretű, elborult bütykös fazék volt elhelyezve, tetején fedővel. A felhúzott lábak alatt egy kónikus, gombos fülű edény rossz megtartású maradványát, e mellett pedig egy állatcsontot (ételmelléklet) találtunk.

7. A kerámia általános jellemzői

- *Az edények színe* az alapanyag és az égetés minőségétől és módjától függ. Két fajta égetést különböztetünk meg egymástól: az oxigéndús és az oxigénszegény vagy hiányos környezetben való égetést. Az első égetési mód színskálája a téglavöröst (oxigéndús), a sárgát és a barnát (közepes mennyiségű oxigén) tartalmazza. A második (redukált) égetési módra a szürke és a fekete színek a jellemzőek. A kerámiaanyag szín szerinti vizsgálata az öt alapszín, vagy ezeknek különböző arányban való keveredése alapján történik.

- *A kerámia soványításakor* is több kategóriát különböztetünk meg. A finom készítésű kerámiánál jellegzetes az finom szemcsézetű homok, esetleg elszórtan a kavics használata. A durva kerámiánál a nagyobb szemcsézetű homok és kavicsból álló soványítóanyagot használják, többnyire cserépzúzalékkal egészítik ki.

- *A felületkezelés* szempontjából két csoportot különíthetünk el: a finomkerámia egyenletesen megmunkált vagy polírozott felületű, míg a durvakerámia felülete kevésbé egyengetett, gyakran fésű vagy seprűdísszel ellátott. Ennek gyakorlati magyarázatai lehetnek: a felhasznált soványító anyag nem teszi lehetővé a finom, igényes kidolgozású díszítést, másrészt a durvábban megmunkált külső felület hozzájárulhatott az edény könnyebb kezelhetőségéhez. Egyes nagyobb méretű edények felszínét azonban gondosan megmunkálták, egyengették, esetleg még csiszolták is.

- *Funkciójukat* tekintve a formákat ételfőzésre (fazakak, zsákszerű és hordószerű edények), tárolásra (amforaszerű edények), étkezésre (mélytál, sekélytál, maroktál) vagy ivásra (kiskancsó, bögre) szolgáló edényekre oszthatjuk.⁷⁷

- *A díszítést* tekintve lehetnek bekarcolt, kimetszett, bepecsételt, besimított, plasztikus, bepontosított, geometrikus díszűek.

8. Lelőhely anyagi kultúrája, a kerámia jellemzői

Ebben a részben a lelőhely anyagi kultúráját elemzem, amennyire a lehetőségek megengedik. Elsősorban az lenne a cél, hogy meghatározzam azt, hogy két kultúrának melyik szakaszai vannak jelen a lelőhelyen. A lelőhely teljes anyagát még nem sikerült feldolgoznom, de az itt bemutatásra kerülő leletek reprezentatív képet nyújtanak, mivel

⁷⁷ Csupor, Angyal 1998. 58

ezek a legfontosabb objektumai a lelőhelynek, leletanyaguk is jellegzetes és meghatározó lehet a felmerült probléma megoldásában. Jelen dolgozathoz kimaradt objektumok feldolgozása azért szükségesszerű, mert pontosabb képet kaphatunk a lelőhelyről és a jelenlévő két bronzkori kultúráról.

A **Wietenberg-kultúra** objektumaiból az edények több típusa került elő:

- csészék típusok közül: S-profilú csészék, ívelt testű, enyhén behúzott nyakú és enyhén kifele hajló lekerekített vagy elhegyesedő peremű csészék, kettőnek magasított füle van
- a tálaknak több típusa került elő, kehely formájú karéjos tálak (2. tábla/3; 4. tábla/4), tölcsér alakú enyhén ívelt falu, és sekély tálak(4. tábla/1)
- egy kónikus kis méretű bütyökfüllel ellátott kisméretű fazék vagy csupor is van a leletanyagban (4. tábla/3)
- a fazakaknak két formája figyelhető meg: S-profilú és behúzott felső részű fazekak
- két füstölőedény töredéke is előkerült az objektumokból, amelyek jellegzetes formájuk miatt különíthetők el a többi edénytől (5. tábla/4-5).

A díszítőelemek változatos és széles skálája látható az előkerült leletanyagokon:

- fogazott, többszörösen megtört, egymásba kapcsolódó meander kampók, bekarcolásokkal, illetve fésűs bepecsételéssel díszítve
- körömbecsípéssel kitöltött sávok
- ferde kannelúrák (2. tábla/1.)
- ferdén rovátkolt díszítésű borda
- egyszerű bütyökfűl
- ujjbenyomkodásokkal díszített borda és bütyökfűl
- bekarcolt geometrikus formák - kampók
- bekarcolt kör alakú díszítések, a kitöltősávokban egymást keresztező bekarcolásokkal
- bekarcolással kitöltött sávok
- folytonos spirálszalagok
- bekarcolt meanderek (VD 33⁷⁸)
- fogazott függő háromszögek
- fésűs bepecsételésű geometrikus formák

⁷⁸ Boroffkánál megjelenő jelölése a díszítésnek.

- egymást keresztező bekarcolt vonalakkal kitöltött párhuzamos sávok a karéjos tál peremén (4. tábla/4)
- fogazott egymással szemben függőlegesen elhelyezkedő háromszögek
- fekvő és álló fogazott háromszögek bepontosított sávokkal szegélyezve (4. tábla/5)
- fogazott cikkcakk sávok
- fésűs bepecsételésű bonyolultabb meander motívumok
- fogazott egymásba kapcsolódó kétágú spirálkampók (2. tábla/3)
- egyszerű vízszintes lécdísz (5. tábla/3)
- fogazott rombuszok és álló háromszögek
- fogazott folytonos kampók (4 tábla/1)
- ferde kannelúrák és beszúrkált pontsor
- tüskeszerű kidudorodások. (4. tábla/2)

A **Noua-kultúra** temetkezéseinek melléklete: egy gömbtestű bütykös fülű edény a hozzátartozó fedővel (6. tábla/2-3), egy enyhén felhúzott, gombos fülű kónikus tál (6. tábla/1), egy sekély tál (7. tábla/3), hengeres fazék bordadísszal (7. tábla/2), lekerekített magasított fülű kis csupor (7. tábla/1). A köves felületekből magasított fülű csésze (8. tábla/2), kifelé hajló peremű S-profilú sekély tál (8. tábla/6), karéjos tálak (8. tábla/ 4, 7), csészék, sekély tálak, fazakak. Előkerült egy kocsimodell töredéke is (8 tábla/3).

A Noua-kultúra temetkezésének mellékletei kevésbé díszítettek, ferde kannelúrákat, ujjbenyomkodásos bordát, bütyökfület, álló háromszögeket említhetünk.

A köves felületek a legfontosabbak a két kultúra közti kapcsolat szempontjából, mivel itt található a két kultúra leletanyaga. Itt lehet legfőképp megállapítani, milyen kölcsönhatás van köztük.

A díszítőelemek, amelyek a köves felületek kerámiaanyagán megjelennek:

- egymást keresztező bekarcolt vonalakkal álló mészbetétes sávok
- besúrkált pontsorok
- bekarcolt sávok az edény külső és belső felén is
- besúrkálásokkal kitöltött sávok
- bekarcolt párhuzamos sávok
- bepecsételéssel kitöltött geometriai formák
- körömbeépítésekkel díszített borda

- párhuzamos körömbecsípéses bordasorok (8. tábla/5)
- ferde kannelúrák
- háromszög alakú fogazott kimetszések a peremen
- fésűs bepecsételés
- fogazott álló háromszögek a vállon és fogazott rombuszok a peremen
- T-formájú meanderdíszek fésűs bepecsételéssel (8. tábla/7)
- kimetszett fogazott háromszögek
- fogazott fésűs bepecsételésű háromszögek
- ujjbenyomkodásos borda és ujjbenyomkodás a peremen
- kör alakú bemetszés keresztvonalakkal az edény belső felületén
- fogazott rombuszok, bepecsételt egymással szembe helyezkedő háromszögek közt a fülön (8. tábla/1)
- bekarcolásokkal kitöltött fogazott rombuszok.

9. Következtetések

Az eddig feldolgozott leletanyagok alapján a Wietenberg-kultúra objektumai a kultúra harmadik szakaszához tartoznak. Habár sok díszítőelem (pl. futókutya, álló fogazott háromszögek, függő háromszögek, kezdetelges meanderek és spirálok) a második szakaszban is megtalálható, vannak olyan elemek, amelyek ebben a szakaszban jelennek meg, mint a rombuszok különböző formái, valamint a meanderek továbbfejlődött változatai (összetettebbek lesznek). A díszítőelemek általánosan összetettebbek a második szakaszhoz képest. Megnö a karéjos tálak aránya is, ezeket jellemzően túldíszítik, de találhatóak díszítetlenek is.

A köves felületeken előkerült Wietenberg jegyeket viselő kerámiák egy része fényezett felületű, jól elsimított fekete kerámia. Karéjos tálak itt is kerültek elő.

A köves felületeken előkerült kerámiákon megtalálhatók a fontosabb díszítő elemek (fogazott álló háromszögek, fogazott rombuszok, körömbecsípéses bordák), ugyanakkor megfigyelhető, hogy a díszítések száma csökken.

A két kultúra között, a lelőhely felső részén valóban létrejön egyfajta kapcsolat, ez elsősorban a díszítőelemek megfigyeltetésében vehető észre, azonban további kutatás szükséges ahhoz hogy ezt teljes mértékben alá lehessen támasztani.

Könyvészet:

1. A. Alexandrescu, Şantierul valea Jijiei (Valea Jijiei II), Sondajele de la Larga Jijiei, com Movileni, raionul Iaşi, SCIV III, 1952.
2. I. Andriţoiu, Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, Biblioteca Thracologica 2, Bucureşti, 1992.
3. I. Andriţoiu, V. Vasiliev, Cîteva consideraţii privind cultura Noua în Transilvania, Apulum XXVII-XXX, 1993.
4. Babeş, Cultură. s. v. Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României. I. (A–C);, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994.
5. Benkő Elek- A középkori Keresztúr-szék régészaeti topográfiája, Budapest, 1992.
6. Berciu, D. Die Verbicioara –Kultur. Vorbericht über eine neue. in Rumäniei entdeckte bronzezeitliche Kultur. Dacia V., 1961.
7. N. Borofka, Die Wietenberg Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa, Bonn, 1994.
8. V. Cavruc, Noi contribuţii la problema genezei şi atribuirii etnice a culturii Noua, Sympozia Thracologica 8, 1990.
9. V. Cavruc, With reference to the formation of the Noua Culture, Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos 10, 1993.
10. V. Cavruc, Cîteva consideraţii privind originea culturii Noua, Angustia I, 1996.
11. N. Chidioşan, Contribuţii la cunoaşterea tracilor din nord - vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida, Oradea, 1980.
12. H. Ciugudean, Cercetări privind epoca bronzului şi prima vîrstă a fierului în Transilvania, BMA, VII, 1997.
13. H. Ciugudean, Descoperiri aparţinînd bronzului tîrziu pe parcursul mijlociu al Mureşului, Apulum 41, 2004.
14. Csupor I.–Angyal Zs., Az agyag útja az előkészítéstől a kész edényig. Fazekas könyv. Budapest 1998. Planétás Kiadó.
15. M. Dinu, Cercetări arheologice la Valea Lupului, SCIV V, 1-2, 1954.
16. M. Dinu, Cercetările arheologice de la Valea Lupului, SCIV VI, 3-4, 1955.
17. M. Dinu, Şantierul arheologic Valea Lupului, Materiale III, 1957.
18. I.T. Dragomir, Săpăturile arheologice de la Cavadineşti, Materiale VI, 1960.

19. G. Dumitroaia, *Cultura Noua în Județul Neamț*, Carpica 23, 1992.
20. Lidia Dascălu, *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în Cultura Noua*, Hierasus IX, 1994.
21. Ferenczi Géza, *Lapok Erdély multjából, Tanulmányok, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely*, 2002.
22. A.C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni, Materiale V*, 1959, 329-330.
23. A.C. Florescu, *Săpăturile de la Andrieșeni, Materiale, VI*, 1960, 121-122.
24. A.C. Florescu, *Contribuții la Cunoșterea culturii Noua, Arheologia Moldovei II-III*, 1964.
25. F. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul Românesc. și pe cursul inferior al Mureșului. Editura Orizonturi Universitare, Timișoara*, 1999.
26. F. Gogâltan, S. Cociș, *Săpăturile de salvare de la Cluj-Becaș-1989, Ephemeris Napocensis II*, 1992, 7-17.
27. F. Gogâltan, A. Isac, *Die spaetbronzezeitliche Siedlung von Cășeiu (I), Ephemeris Napocensis V*, 1995, 55-28.
28. F. Gogâltan, I. Al. Aldea, A. Ursuțiu, *Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligorești-„Holoame”, com. Luna jud. Cluj(1994-1996), Apulum XLI*, 2004, 61-76.
29. Gumă M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României. Bibl. Thrac IV. București*, 1993.
30. Gumă M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. Bibliotheca historica et archaeologica Banatica. V. Timișoara*, 1997.
31. K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz - Ugra și Teiuș, MCA 1*, 1953, 785-815.
32. K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară), SCIV V*, 1-2, 1954, 199-231.
33. K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară), SCIV*, VI, 3-4, 1955, 643-685.
34. K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania, Studii și Comunicări Brukenthal 13, Sibiu*, 1967.

35. Járαι–Komlódi M., Postglacial climate and vegetation history in Hungary. Holocene environment in Hungary. Ottawa. Canada. Budapest. Geographical Research Institute of the Hungarian Academy of Science, M. Pécsi & L. Kordos (Eds.) 1987, 37–47.
36. Kacsó C., Bronzul tîrziu în nord vestul României. Symposia Thracologica 8. Satu Mare, 1990. 41–49.
37. Kordos L., Changes in the Holocene climate of Hungary reflected by the „vole-thermometer” method. Földrajzi Közlemények, 1987. 222–229.
38. Kovács István, A Korpádi őskori telep, Dolg. IV, 1913, 265-273.
39. M. Macrea, Şantierul arheologic Caşolţ-Arpaşul de Sus. Raport asupra rezultatelor din campania anului 1955, Materiale IV, 1957, 119-154.
40. M. Macrea, E. Dobroiu, N. Lupu, Şantierul arheologic Caşolţ-Calbor (r. Sibiu şi Făgăraş), Materiale 5, 1959, 411-412.
41. G. Marinescu, Cercetări şi descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (I), Rev. Bistriţei VII, 1993, 6-7.
42. G. Marinescu, Cercetări şi descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II), Rev. Bistriţei IX, 1995, 49-125.
43. A. Niţu, I. Zamoşteanu, Sondajele de la Piatra Neamţ, MCA 6, 1959, 360-361.
44. E. Orosz, Az Ápahidai “Réti Óstelep” (Kolozs m.), Arh. Ért, 1908, 172-179.
45. D. Popa, N. Boroffka, Consideraţii privind cultura Noua. Aşezarea de la Țichindeal, jud. Sibiu, SCIVA 1, 47, 1996, 51-63.
46. A. Popescu, Beiträge zur Keramik von Typ Costişa, Bronzezeitliche kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Die Bezithungen zu den Benachbarten Gebieten, Baia-Mare, 2003, 379-401.
47. A. Prox, Ein Gusformenfund der Späten Bronzezeit aus Südost-Siebenbürgen (Burzenland), Germania 23, 1939, 225-227.
48. Roska Márton, Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens, ESA 11, 1937, 168, fig 29.
49. Roska Márton, Erdély régészeti repertórium I, Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum Tom. 1. Praehistorica, Kolozsvár, 1942.

50. M. Rotea, Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră, *Apulum* XXXI, 1994, 39-58.
51. Rusu, Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara (raionul Năsăud. reg. Cluj). *ArhMold* 2-3. 237-250.
52. Eugen N.Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur*, Kiel, 2002, PAS 19
53. Tadeusz Sulimirski, *Die Thrako - Kimmerische Periode in Südspolen*, Wiener PZ 25, 1938, 199, (129-151).
54. Székely Zoltán, Săpăturile executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe, *MCA* VII, 1961, 187-188.
55. Székely Zoltán, Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud - estul Transilvaniei, *StCom Brukenthal* 12, 1965, 21-34.
56. Téglás István, A Mezőtőháti vikusrol és a Potaisai ápoll domborműről, *ArchÉrt* XXX, 1910, 354-355.
57. J. Teutsch, *Neue Funde aus Siebenbürgen*, Sitzungsberichte der Anthropologie Geschichte, Wien, 1904, 64-67.
58. H. Thrane, *The Effects of the Bronze Age on the Environment and Culture in Scandinavia*. *Mensch und Umwelt in der bronzezeit Europas*. B. Hänsel (Ed.). Kiel. Oetker-Voges Verlag, 1998, 271-280.
59. Alexandru Vulpe, Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului. *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice Seria IV. Tom. XXI.*, 1996, 33-47.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	2
1.1. A dolgozat célja, szerkezete.....	2
1.2. Módszertan.....	3
1.3. Az alkalmazott terminologia.....	4
2. A lelőhely természetföldrajzi adottságai.....	4
3.1 A Wietenberg kultúra kutatástörténete	6
3.2. A Noua-kultúra kutatástörténete	8
4. Kronológia	10
5.1. A Wietenberg kultúra fejlődési szakaszai	12
5.2. A Noua kultúra fejlődési szakaszai.....	14
6. A lelőhely régészeti objektumai.....	16
7. A kerámia általános jellemzői.....	17
8. Lelőhely anyagi kultúrája, a kerámia jellemzői.....	18
9. Következtetések	20
Könyvészet.....	22
Tartalomjegyzék	27
Táblák	28